

SPOREN VAN HERINNERING

nr. 05
September
2012

BELGIQUE - BELGIË
P.P.
BRUXELLES X
1/9464

PEDAGOGIE EN GESCHIEDENISOVERDRACHT

EEN UITGAVE VAN
VZW AUSCHWITZ IN GEDACHTENIS

| DRIEMAANDELIJKS | JAARGANG 2 | NR.5 | JULI - SEPTEMBER 2012
| AFGIFTEKANTOOR: BRUSSEL X | ERKENNINGNUMMER SPOREN VAN HERINNERING: P602292

INHOUDSOPGAVE

ACTUALITEIT

Tussen Holocaust- en mensenrechteneducatie: de educatieve werking in Kazerne Dossin p.2

Blijvend herinneren p.6

VRAAGSTUK

Voortborduren op de geschiedenis: *Het verslag van Brodeck* van Philippe Claudel p.7

+ Pedagogische toepassing p.11

UITGEDIPT

'Aan het begin en het einde van het leven'. De Conti's, *Lebensborn* en euthanasie over de Duitse grenzen heen p.13

+ Pedagogische toepassing p.16

VARIA p.18

Verantwoordelijk uitgever
Baron Paul Halter
vzw Auschwitz in Gedachtenis
Huidevettersstraat 65 - 1000 Brussel

© awg architecten

ACTUALITEIT

Tussen Holocaust- en mensenrechteneducatie De educatieve werking in Kazerne Dossin

— Het nieuwe museum Kazerne Dossin opent weldra de deuren.

→ Zie p. 2

TUSSEN HOLOCAUST- EN MENSENRECHTENEDUCATIE

De educatieve werking in Kazerne Dossin

— De opening van het nieuwe museum Kazerne Dossin is voorzien voor december 2012. Als verantwoordelijke voor de educatieve dienst van het museum stelt Marjan Verplancke de doelstellingen van het nieuwe project en de toekomstige activiteiten voor.

“Dit museum kan zichzelf ‘geslaagd’ noemen als het de bezoeker een beklijvend inzicht meeeeft in de handelingsmogelijkheden van het individu in de context van een ontspoorde samenleving, waarbij duidelijk is gemaakt dat je, staande tegenover een agerende massa, steeds op zoek moet gaan naar de marge om ‘neen!’ te zeggen.” (Curator Herman Van Goethem in zijn conceptnota)¹.

Natan Ramet was zeventien toen hij met duizenden anderen opgesloten werd in de Mechelse Dossinkazerne, om per trein weggevoerd te worden naar een gewisse dood. Hij overleefde, tegen alle nazilogica in. In 1996, op de leeftijd van zeventig jaar, opende hij in de voorbouw van zijn voormalige gevangenis het Joods Museum van Deportatie en Verzet. Niemand kon op dat moment vermoeden welke vlucht dit bescheiden initiatief zou nemen. Al gauw ontpopte de site zich tot een druk

bezocht museum. Vooral leraren konden de beknopte chronologische tentoonstelling erg smaken als didactisch hulpmiddel bij hun lessen rond de Jodenvervolgving. Het onverhoopte succes bracht echter ook heel wat ongemakken met zich mee: de kleine staf en de beperkte accommodatie waren onvoldoende om de trouwe schare jaarlijks terugkerende bezoekers behoorlijk te ontvangen.

In 2001 besliste de Vlaamse Overheid dan ook het kleine museum uit te breiden. Er zou een prestigieuze nieuwbouw komen, een gevoelige uitbreiding van het personeelsbestand en een inhoudelijke verbreding. De oude museumruimte in de Dossinkazerne wordt omgebouwd tot een Memoriaal dat blijvend moet herinneren aan de duizenden mensen die vanuit Mechelen werden weggevoerd en onder de meest vreselijke omstandigheden werden omgebracht. De permanente historische tentoonstelling over de raciale vervolging in België wordt ondergebracht in een gloednieuw gebouw aan de overzijde van de oude kazerne, naar een ontwerp van architect BOB Van Reeth.

Ondertussen staan we aan de vooravond van de opening van “Kazerne Dossin. Memoriaal, Museum en Documentatiecentrum over Holocaust en Mensenrechten.” Tijd dus voor een glimp op wat dit project worden zal.

Opdracht

Van de Vlaamse Overheid kreeg Kazerne Dossin expliciet de opdracht mee om de geschiedenis van de Holocaust in België te kaderen in een ruimere context van Mensenrechten. Dat wil zeggen dat de educatieve werking van Kazerne Dossin zich nu op het snijpunt tussen holocausteducatie en mensenrechteneducatie bevindt. Holocausteducatie heeft als doel historische kennis en een ethisch kader te verstrekken met betrekking tot de raciale vervolging tijdens Wereldoorlog II terwijl mensenrechteneducatie niet per se vanuit het verleden vertrekt maar op zoek gaat naar concrete aanknopingspunten in de actualiteit en in de leefwereld van het doelpubliek om te sensibiliseren rond het belang van mensenrechten, niet alleen in extreme maar ook in alledaagse contexten.

Het naast elkaar plaatsen van de onvergelykbare genocide op de Joden en andere, op hun manier unieke en soms minder extreme vormen van mensenrechtenschendingen, mag niet de suggestie wekken dat de verschillende schendingen aan elkaar worden gelijk gesteld.

Valkuilen en strategische keuzes

Het versmelten van holocaust- en mensenrechteneducatie is evenwel niet vanzelfsprekend. Een aantal valkuilen gapen en soms is het moeizaam manoeuvreren om die te vermijden.

In de eerste plaats creëert onze eigen specialisatie een aantal problemen. Enerzijds lijkt het logisch dat overheden zich tot een holocaustmuseum wenden als er over massale schendingen van mensenrechten moet worden gesproken. Uiteindelijk zijn de holocaustmusea in veel gevallen de voornaamste verstrekkers van onderzoek en educatie met betrekking tot

één van de grootste mensenrechtenschendingen ooit. Anderzijds wordt soms uit het oog verloren dat de specialisatie van deze musea een specifiek domein bestrijkt en dat het hen ontbreekt aan de expertise, de staf en de documentatie om plots als specialist op te treden in de context van andere, even complexe genocides.

Daarnaast speelt de vraag hoe men ooit een verantwoorde keuze zou kunnen maken bij het selecteren van de massale schendingen die een plek in het museum “verdienen”. Waarom bijvoorbeeld Darfur wel en Kosovo niet? Hoe moeten we hiermee omgaan?

Ten derde loert het gevaar van banalisering van de judeocide om de hoek. Het naast elkaar plaatsen van de onvergelykbare genocide op de Joden en andere, op hun manier unieke en soms minder extreme vormen van mensenrechtenschendingen, mag niet de suggestie wekken dat de verschillende schendingen aan elkaar worden gelijk gesteld.

Onder impuls van curator Herman Van Goethem poogt het nieuwe museum

op een zinvolle manier om te gaan met deze problemen en uitdagingen. Vanuit de optiek die we hebben gekozen, kan het niet de bedoeling zijn binnen het holocaustmuseum uitgebreide casestudies te maken van andere mensenrechtenschendingen. Wel willen we onze expertise met betrekking tot onderzoek en educatie van de Shoah gebruiken om analyseframes op te stellen voor andere voorbeelden van mensenrechtenschendingen. Meer concreet gaan we op zoek naar de mechanismen die aan de paradigmatische genocide ten grondslag liggen: discriminatie en massageweld. We onderzoeken hoe die ook een rol spelen in andere situaties, ook al vallen daar niet noodzakelijk doden bij.

Door deze twee onderliggende mechanismes centraal te stellen, trachten we de drie genoemde valkuilen te ontwijken. Dit concept legt ons niet de ambitie op doorgewinterde experts te worden van andere vormen van massageweld. Ook kiezen we er met dit concept bewust voor geen ‘canon’ van mensenrechtenschendingen te moeten opstellen. De analyse van de

Vervolg op p.4 →

→ Vervolg van p.3

wordingsgeschiedenis van massageweld laat ons daarnaast ook toe de processen onderling naast elkaar te plaatsen, eerder dan het leed dat ze hebben veroorzaakt. Want wat heeft bijvoorbeeld het actuele migratiedebat te maken met de vooroorlogse Joodse gemeenschap behalve dat er gelijkaardige menselijke *processen* in opduiken? Zowel toen als nu werd een groep mensen als de ultieme ‘ander’ gezien, als een groep waar we geen menselijke verantwoordelijkheid voor hoeven te dragen. En vanzelfsprekend zijn beide situaties niet vergelijkbaar met elkaar. Maar we moeten wel in beide gevallen de onderliggende en immer actuele mechanismen van xenofobie en uitsluiting aan de kaak stellen.

Actualisering van de geschiedenis

Hoe moeilijk deze evenwichtsoefening ook mag zijn, wij zijn ervan overtuigd dat het actualiseren van de geschiedenis van de raciale vervolgingen in een educatieve context grote waarde heeft om verschillende redenen.

Ten eerste is herinnerings- of holocausteducatie er de laatste decennia niet eenvoudiger op geworden. Opvoeders die twintig jaar geleden les gaven over de Shoah hadden een duidelijke en rechtlijnige boodschap: “Stem niet voor extreem-rechts!” Ondertussen zijn wij als maatschappij tot de conclusie gekomen dat zelfs onze democratie geen garanties biedt op een solidaire en geweldloze samenleving. Stemgedrag willen beïnvloeden is niet (meer) waar het om draait. De doelstelling van herinneringseducatie is nu werken aan een individuele attitude van openheid, van actief respect, van verantwoordelijkheid en van kritische zin. Curator Herman Van Goethem noemt het “de zoektocht naar de marge om ‘neen’ te zeggen tegen de agerende massa”.

© Kazerne Dossin

↑ Zicht op de oude kazerne en het nieuwe museum.

‘Genocide does not start as a genocide’: deze stelling schijnt een open deur in te trappen. Maar ze bevat een tweede argument om niet enkel de genocide op zich te bestuderen, maar ook alle stappen die eraan vooraf gaan, op kleine én op grote schaal. Het is niet voldoende dat leerlingen een ‘echte’ genocide weten te onderscheiden van een gewapend conflict of van een massaslachting. Het is belangrijker dat leerlingen de onvoorspelbare kiemen van collectief geweld leren herkennen, bij anderen én bij zichzelf.

Holocausteducatie versmelten met mensenrechteneducatie moet ten derde ook gebeuren omdat de leraren, de schoolteams en de lerarenbegeleiders ernaar vragen. Hoe komt dat? Onze klassen zien er vandaag niet meer hetzelfde uit als pakweg twintig jaar geleden. De slachtoffers van verschillende mensenrechtenschendingen en hun kinderen leven vandaag tussen ons. In de klas stellen zij vragen: “Waarom moeten wij over de nazi’s leren terwijl onze eigen familie helemaal is uitgemoord, in Tsjetsjenië, Kosovo, Rwanda of Darfur? Waarom zegt niemand daar iets over?”

Daarnaast is er uiteraard ook de globalisering van de berichtgeving. De media en de moderne communicatiemiddelen zorgen ervoor dat verre massamoorden onze huiskamers binnenkomen. Opnieuw stellen leerlingen zich vragen: “Waarom moeten wij leren over een oorlog van zeventig jaar geleden? Waarom hebben we het niet over de brandhaarden van vandaag?”

De eindtermen en de *compétences terminales*, opgelegd door de ministers van onderwijs van de respectieve Belgische gemeenschappen, zijn dan ook in die zin geformuleerd. Leren over het verleden heeft maar zin als de geschiedenis wordt geactualiseerd. Door holocausteducatie te koppelen aan mensenrechteneducatie, spelen we dus in op een concrete vraag van het onderwijs, zowel aan de top als aan de basis.

Aanpak

De educatieve werking van Kazerne Dossin steunt op een aantal kernpijlers. Het inhoudelijke fundament wordt gevormd door het ‘mission statement’ van Kazerne Dossin:

“Kazerne Dossin vertrekt vanuit het historische verhaal van Jodenvervolging en de Holocaust in relatie tot de Belgische casus, om te reflecteren over hedendaagse fenomenen van racisme en uitsluiting van bevolkingsgroepen en over discriminatie omwille van afkomst, geloof, overtuiging, huidskleur, geslacht, geaardheid.

Daarnaast wil Kazerne Dossin ook een analyse maken van groeps geweld in de samenleving, als opstap naar genocides.

Aldus opgevat, draagt dit museum fundamenteel bij tot een educatief maatschappelijk project waarin burgerzin, democratische weerbaarheid en verdediging van individuele basisvrijheden centraal staan.”

Op basis hiervan krijgen de projecten steeds een dubbele focus mee, enerzijds gericht op discriminatie en uitsluiting,

anderzijds op massageweld en de daarmee gepaard gaande mechanismen. Het spreekt voor zich dat de educatieve werking van Kazerne Dossin ook conform is aan de adviezen die het Bijzonder Comité voor Herinneringseducatie formuleert met betrekking tot kwaliteitsvolle herinneringseducatie. De drie elementaire doelstellingen van deze adviezen voor herinneringseducatie – met name het streven naar kennis & inzicht, empathie & betrokkenheid en actie & reflectie – worden in al onze activiteiten beoogd.

In de tweede plaats lijkt het ons van primordiaal belang dat een bezoek aan Kazerne Dossin niet wordt opgevat als een ‘one shot’. Een museumbezoek als een eenmalig vaccin tegen racisme is vanzelfsprekend een utopie. Het is daarom belangrijk dat een bezoek aan ons museum wordt voorbereid en op die manier deel uitmaakt van een langer traject. Vandaar dat we steeds twee inleidende lessen aanbieden en een verwerkings- of reflectieopdracht. Anderzijds zijn we ons ervan bewust dat het vormingsproces nog verder zou moeten gaan, al ligt dat natuurlijk niet louter in onze handen. Het is aangewezen de doelstellingen van herinneringseducatie, net als de andere doelen uit de vakoverschrijdende eindtermen, in te bedden in de dagelijkse schoolcultuur en gedurende de hele loopbaan van de leerling aan de orde te brengen.

Ten derde willen we in ons materiaal heel bewust zowel de perspectieven van ‘slachtoffers’, als die van ‘daders’ en ‘omstanders’ aan bod laten komen. Deze combinatie betekent geenszins dat het verhaal van de slachtoffers naar de achtergrond geschoven wordt. Maar het spreekt voor zich dat het standpunt van daders en omstanders ons bijkomende inzichten biedt in de psychosociale dynamieken die groepen aanzetten tot massageweld en ons zo een sleutel aanreikt om deze processen in de huidige samenleving te herkennen.

© Kazerne Dossin – Fonds Kummer

↑ Aankomst van gevangenen op de binnenplaats van de Dossinkazerne, 1942.

Een vierde essentieel element is dat we doelgroepgericht willen werken. Prioritair richten we ons op de leerlingen secundair uit de 2e en 3e graad. Daarnaast zal een educatief aanbod voorhanden zijn voor jongere leerlingen en voor het vak PAV.

Aanbod

De Kazerne Dossin zal het bestaande aanbod van gidsbeurten handhaven. Een ploeg van zestig gemotiveerde gidsen, die een intensieve opleiding genoten, zal paraat staan om geleide bezoeken doorheen de permanente tentoonstelling te verzorgen. De rondleidingen zelf zijn evenwel vernieuwd en zullen in de toekomst bijkomende nadruk leggen op interactie. Bovendien zullen we de leraren met aandrang vragen aangereikt materiaal te

gebruiken om het bezoek grondig voor te bereiden in de klas.

Naast de historische tentoonstelling, waar het mensenrechtenconcept weliswaar interpellend maar lang niet exhaustief aan bod komt, worden de mensenrechten, en meer bepaald de reeds genoemde mechanismen van discriminatie en massageweld, uitgediept in een reeks educatieve pakketten rond thema’s als ‘Roma en Sinti’, ‘Vluchten’, ‘Daders en omstanders’, ‘Propaganda’ of ‘Mensenrechten en non-discriminatie’. Die pakketten bevatten voorbereidende lessen, een interactieve workshop in het open leercentrum en een verwerkingsopdracht.

Vervolg op p.6 →

→ Vervolg van p.5

Ten slotte

De luister waarmee binnenkort het lintje zal worden doorgesneden om dit prestigieuze project te openen voor het publiek, mag ons en de bezoekers niet doen vergeten dat voor onze diep betreunde voorzitter Natan Ramet, maar ook voor zijn lieve echtgenote, zijn kinderen en kleinkinderen de binnenplaats van de Dossinkazerne maar één associatie oproept: die van de diepe vernedering van Judka Ramet voor de ogen van zijn zeventienjarige zoon. Een vernedering die uiteindelijk slechts een stap bleek te vormen in de richting van de massale vernietiging van 25.000 onschuldige mannen, vrouwen en kinderen. ■

Marjan Verplancke,

Educatief verantwoordelijke Kazerne Dossin

PRAKTISCH

— Kazerne Dossin opent zijn deuren in december 2012. Groepsbezoeken zijn mogelijk vanaf januari 2013.

— De thematische workshops gaan van start in maart 2013.

— Reserveren kan op 015/290660 of op info@kazernedossin.be

↑ 2 mei 2012 : Geluidsopname in Mechelen van de namen van alle gedeporteerden van konvooi XXVI, door de leerlingen van het Collège Saint-Guibert (Gembloers) in aanwezigheid van Paul Sobol, die met zijn familie in dit konvooi werd gedeporteerd.

Blijvend herinneren

— Toen J.-M. Lustiger¹ in 1989 zijn noodkreet slaakte ("het onzegbare mag niet tot iets ongezegds verworpen"), vreesde hij vooral de – bewuste of onbewuste – teloorgang van de herinnering aan de Shoah².

Bijna een kwarteeuw na deze waarschuwing moet men vaststellen dat de revisionistische of negationistische strekking zijn doel niet heeft bereikt. In Europa en over de hele wereld zijn ontelbare projecten opgestart, die het doorgeven van het "onzegbare" aan de volgende generaties beogen.

Het project Kazerne Dossin, een initiatief van de Vlaamse gemeenschap, is in dit opzicht toonaangevend. Naast de specifiek pedagogische aspecten (voorgesteld door Marjan Verplancke hierboven), die idealiter ook in de scholen zelf vanuit een interdisciplinaire aanpak aan bod kunnen komen, zal Kazerne Dossin ook een mogelijkheid tot bezinning bieden aan de klassen die dit wensen. Op enkele tientallen meters van het nieuwe museum, op de plaats van het oude Museum van de Deportatie en Verzet – de sleutelplaats van de oude Kazerne Dossin, die een wachtkamer voor de deportatie was – zal immers een gedenkteken opgericht worden dat door klasgroepen kan worden bezocht. In deze lokalen zullen continu de namen, voornamen en leeftijden voorgelezen worden van de zowat 25 484 Joden en 351 Zigeuners³ die onder dwang gedeporteerd werden vanuit België.

We hebben het over de eindeloze lijsten van namen, die ingelezen werden door vele tientallen laatstejaars uit secundaire scholen uit het hele land. De opnames werden gemaakt tijdens het schooljaar 2011-2012, in het kader van het project "namen noemen"⁴ – een project dat gepaard ging

met veel geduld en vaak ook met heftige emoties. Deze lijsten zouden de deportatie in principe (opnieuw) meer tot "leven" moeten wekken, al roept het project onvermijdelijk ook vragen op. Dankzij het engagement van alle jongeren die bij het project betrokken waren, is het "ongezegde" in ieder geval niet aan de orde voor de huidige generatie.

Is het nu niet meer dan ooit de plicht van opvoeders en leerkrachten om in te schatten wat hier op het spel staat, op het kruispunt van geschiedenis en herinnering? ■

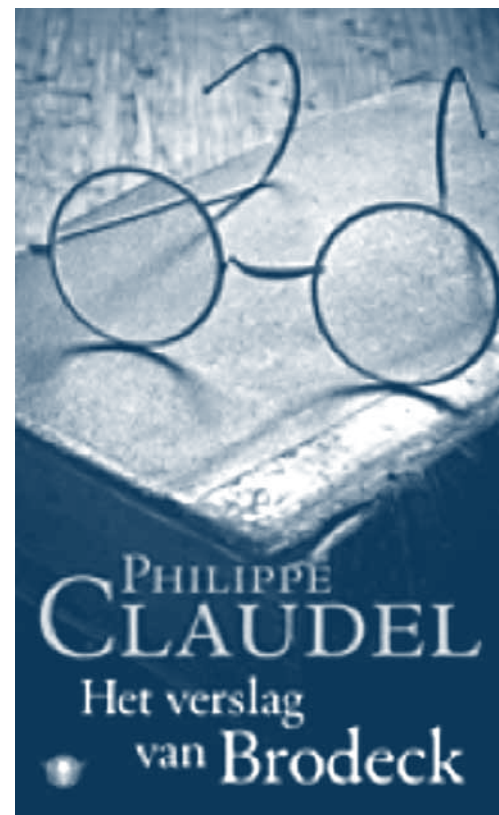
Éric B. Lauwers, Leerkracht in het Collège Saint-Guibert van Gembloers
Vertaling: Stijn Verleyen

(1) Aron Jean-Marie LUSTIGER (1926-2007) wordt geboren te Parijs in een praktiserende Joodse familie van Poolse origine; aan het begin van de Tweede Wereldoorlog bekeert hij zich tot het katholicisme, tot grote ontsteltenis van zijn vader (zijn moeder wordt naar Auschwitz gedeporteerd en laat er in 1943 het leven). Hij wordt priester gewijd in 1954 en maakt vervolgens opgang binnen de katholieke Kerk. In 1981 wordt hij aartsbisschop van Parijs, en twee jaar later kardinaal. In 1995 wordt hij toegelaten tot de Académie française. Hij is de architect van de toenadering tussen de Joodse gemeenschap en de Romeinse instellingen en biedt Johannes Paulus II en daarna ook Benedictus XVI ondersteuning bij dit titanenwerk.

(2) Bijdrage van J.-M. Lustiger aan het boek *Auschwitz-Birkenau « Que l'innommable ne devienne pas l'innommé »* (Parijs, Criterion, 1990). Verschenen in *Le Monde*, 29.8.1989, en ook gepubliceerd in J.-M. Lustiger, *Dieu merci, les droits de l'homme*, Parijs, Presses-Pocket, 1992, pp. 251-257. Online beschikbaar op: http://www.institutlustiger.fr/documents/OC/JML_1989_Auschwitz_Birkenau_Que_l_innommable_ne_deviennne_pas_l_innemme.pdf

(3) De cijfers zijn gebaseerd op het project « Namen noemen », opgestart door Kazerne Dossin in 2011.

(4) Project opgestart door Kazerne Dossin, geleid door mevrouw Betty Swaab en de deelnemende leerkrachten.

VOORTBORDUREN OP DE GESCHIEDENIS

Het verslag van Brodeck van Philippe Claudel

— Dit artikel analyseert een aantal invalshoeken in de roman *Het verslag van Brodeck* van Philippe Claudel, een boek dat tegen de achtergrond van de Tweede Wereldoorlog fundamentele vragen stelt over de schuld van de mens en de rol van herinnering in de maatschappij.

"Mijn naam is Brodeck en ik heb er niets mee te maken"¹. Zo begint de roman van Philippe Claudel, die zich aandient als een "verslag", geschreven in de eerste persoon. Het "verslag" in kwestie heeft betrekking op een recente moord. Plaats van het misdrijf: een dorp waarvan de lezer de naam niet kent, en wiens bewoners een dialect spreken dat verwant is met het Duits. Tijdstip van het misdrijf: een jaar na een oorlog die gepaard ging met rassenzuivering en dodenkampen, waarvan de lezer veronderstelt dat het over WOII gaat. De plaats en de tijd zijn met andere woorden voldoende precies om de historische kennis van de lezer aan te spreken, maar voldoende vaag om aan de gebeurtenissen ook een "universele" dimensie te verlenen. Het slachtoffer: de *Anderer*, een « vreemde-ling » wiens naam onbekend is, en die zich sinds drie maanden in het dorp gevestigd had. De schuldigen: de mannen van het

dorp, die ontsteld zijn door de portretten die de *Anderer* van hen heeft getekend. De verslaggever: Brodeck. Dit personage, dat wellicht Joods is, is teruggekeerd uit de dodenkampen en woont in het dorp met de oude Fédorine, zijn vrouw Emélia en de kleine Poupchette. Men draagt hem op een verslag te schrijven dat de moord op de *Anderer* doet "begrijpen" en "vergeven". Het onderzoek van Brodeck naar deze moord voert de lezer terug naar de gebeurtenissen van de oorlog. In de marge van zijn verslag begint Brodeck daarom aan een tweede tekst, waarin hij ingaat op wat er is gebeurd voor, tijdens en na zijn deportatie. Hij legt hierin de verantwoordelijkheid van zijn dorpsgenoten bloot maar gaat ook in op zijn eigen daden tijdens deze periode: hij liet zich in de kampen behandelen als een hond, tot schaamte van zijn medegevangenen, en maakte zich schuldig aan het stelen van water. In hoofdstuk 27 verwijst Brodeck dan ook naar zijn eigen tekst als een "biecht" – op dat moment is de lezer nog niet op de hoogte van de diefstal, die pas in hoofdstuk 37 wordt onthuld.

(1) Alle paginaverwijzingen hebben betrekking op de Nederlandstalige editie (Bezige Bij, Antwerpen, 2010).

Verslag en bekentenis

Ondanks de titel van het boek merkt de lezer na verloop van tijd dat hij niet het eigenlijke verslag over de moord op de *Anderer* te lezen krijgt, maar wel de tweede tekst waaraan Brodeck zegt te schrijven. Afgaande op Brodecks commentaren ver-tonen beide schrijfprojecten echter een aantal belangrijke parallellen. Om te beginnen zijn beide teksten in de eerste persoon gesteld. Nochtans heeft het verhaal in beide gevallen een collectieve dimensie. In het geval van het eigenlijke "verslag" wordt deze uitgebreide betekenis van het "ik" van meet af aan geëxpliciteerd:

'Goed', zei ik. 'Ik schrijf wel iets - ik zal het proberen, ik beloof dat ik het zal proberen. Ik zal de ik-vorm gebruiken, net als in mijn verslagen, want dat is de enige vorm waarin ik kan schrijven, maar ik vertel jullie vast dat dat "ik" op ons allemaal slaat - ons allemaal, horen jullie? "Ik" is iedereen in het dorp en

Vervolg op p.8 →

→ Vervolg van p.7

de gehuchten eromheen - "ik", dat zijn we allemaal, akkoord? (p. 19)

In de andere tekst wordt de "biecht" van Brodeck samengebracht met de ontboezemingen van andere personages: de bekentenissen van de dorpingen aan dorpspriester Peiper, de bekentenisbrief van de voormalige onderwijzer Diodème en de confidenties van herbergier Schloss. De bekentenis wordt op die manier een soort collectief discours.

Een belangrijke gelijkenis tussen het verslag van Brodeck en zijn biecht is dan ook dat beide verhalen erop gericht zijn te doen "begrijpen" en "vergeving" te krijgen. Maar van wie wordt die vergoeding gevraagd? Van God, die zowel door Brodeck als door Peiper geloofd wordt? Van Brodeck, die vergoeding zou kunnen schenken aan de kampbeulen en aan de dorpingen die hem hebben uitgeleverd aan de bezetter en zijn vrouw hebben verkracht? Van de medegevangenen van Brodeck, die hij in de kampen ten schande heeft gebracht? Van de jonge moeder met kind wiens water hij samen met een vriend heeft gepikt? Van de notabelen van het dorp, die zichzelf het statuut van rechter toeëigenen en het verslag van Brodeck over de moord op de *Anderer* plachten te "beoordelen"? Van de bestuurders of de

Door de tegenstelling tussen vuiligheid en zuiverheid kan aan de lezer de moeilijke verhouding worden verduidelijkt tussen Goed en Kwaad in de samenleving in het algemeen en bij de verscheidene dorpingen in het bijzonder.

↑ **'Alle verwunden, eine tödtet' (Alle uren verwonden, het laatste uur doodt). In zijn roman herneemt Philippe Claudel dit devies, gegrift in een zeventiende eeuwse Duits reishorloge, gemaakt door Benedikt Fürstenfelder, klokkenmaker te Fridberg.**

rechters uit de Hoofdstad, aan wie dat verslag gericht lijkt te zijn, tot de burgemeester van het dorp het verbrandt? Van de lezer, die uiteindelijk de enige is die kennis neemt van het verslag van Brodeck en van diens beurt gevangen in het complexe raderwerk van daders en slachtoffers en is ook hij niet in een positie om een oordeel te vellen of vergiffenis te schenken? Is het de bedoeling van de roman om op die manier "begrip" op te wekken voor de schuldigen?

Zuiverheid en besmetting

Door het blootleggen van deze ingewikkelde relaties tussen daders en slachtoffers stelt Claudel de dichotomie tussen Goed en Kwaad opnieuw in vraag. De "eenvoudige" kennis die Brodeck zich eigen had gemaakt tijdens zijn jeugd, die veronderstelde dat er "een paradijs was voor de rechtschapenen en een hel voor de zondaars" (p. 146), heeft immers geen stand kunnen houden tegen de werkelijkheid. Het personage beseft voortaan dat er "meer wolven dan lammeren zijn" (p. 52). De roman toont de complexe verhouding tussen Goed en Kwaad met name door middel van de dichotomie zuiverheid-besmetting.

Zoals Brodeck aangeeft, worden vreemdelingen door de anderen

beschouwd als een vorm van "vuilnis" of "afval" (p. 197). De maatschappij probeert zich geregeld te "zuiveren" van deze indringers. In tijden van collectieve angst verstoot ze immers de *Fremdër* om hen als "zoenoffer" aan te bieden. Het eerste voorbeeld van deze praktijk in de roman is een vreemdelingenvervolg die veelzeggend als de "Pürische Nacht" (p. 249) wordt aangeduid en die een op een aantal punten aan de historische *Kristallnacht* doet denken. Zij die deelnemen aan deze en latere zuiveringen bevuilen echter onvermijdelijk hun handen en hun geheugen. Er treedt dus een nieuwe vorm van bezoedeling op, waarmee de voormalige daders op verschillende manieren proberen om te gaan.

Zij die zich willen "reinigen" kiezen onder andere voor de biecht of ze vragen vergoeding aan de slachtoffers; ze kiezen ervoor zelf te sterven, of proberen hun onschuld af te kopen door compensatiedaden, die opnieuw een kleine "zuivere zone" creëren in hun geweten. Sommigen verkiezen de collectieve vergetelheid, zoals de burgemeester van het dorp, of vinden voor zichzelf een nieuwe werkelijkheid uit om de "ondraaglijk" geworden realiteit (p. 317) te vervangen. Anderen willen de herinnering aan de slachtoffers blijvend behouden of interpreteren hun latere tegenslagen als "straffen". Sommigen, tenslotte, neigen ernaar zichzelf als slachtoffer te profileren om hun daden beter te verklaren of gedeeltelijk goed te praten. Het slagen van deze verschillende reinigingsstrategieën blijft hoe dan ook onzeker, zoals ook blijkt uit het feit dat de herbergier Schloss zijn handen niet volledig kan zuiveren tijdens zijn "biecht" aan Brodeck: "Schloss had lange vuile nagels. Terwijl hij over zijn kind vertelde probeerde hij ze schoon te maken, zonder te kijken, maar hij slaagde er niet in om de zwarte randen weg te werken" (p. 157). De slachtoffers van hun kant zijn door hun lijden eveneens getekend met een interne "besmetting" die ze niet van zich af kunnen schudden. Zelfs het vertellen van de eigen ervaringen achteraf, waar-

van de *Anderer* in navolging van Primo Levi aangeeft dat dit het slachtoffer zou moeten helpen, leidt volgens Brodeck vaak alleen maar tot het openhouden van de wonden.

De alomtegenwoordigheid van de bezoedeling of besmetting en de blijvende vraag om te vergeven en te vergeten zorgt voor een gespannen verhouding met alles wat herinnert aan het verleden. Zo is de priester van het dorp, die fungeert als «afvoerputje» (p. 143) voor de vuile daden die de dorpingen hem opbiechten, zich goed bewust van de angst die de parochianen jegens hem koesteren. Ook Brodeck voelt een blijvende dreiging uitgaan van zijn dorpsgenoten. Wanneer de *Anderer* met zijn tekeningen duidelijk maakt hoezeer hij de *Dörfermesch* en hun acties tijdens de oorlog heeft begrepen (p. 282), brengt hij een nieuwe collectieve angstgolf teweeg bij de nog maar pas gekalmeerde inwoners. Geschokt door wat de tekeningen laten zien willen de dorpsbewoners beletten dat "hij er verslag over kan uitbrengen aan waar hij vandaan komt..." (p. 113). De *Anderer* wordt gedood en zijn tekeningen verbrand, net als het "eindverslag" van Brodeck.

De menselijke soort herbekeken

Het gebrekkige onderscheid tussen daders en slachtoffers is ook de aanleiding voor een aantal beschouwingen omtrent het statuut van de mensheid. De mens wordt frequent met verschillende (andere) diersoorten vergeleken, wat onder meer te verklaren is door de beroepsactiviteit van Brodeck, die korte nota's of "verslagen" aangaande de toestand van de natuur schrijft voor een verre ambtenarij. De vergelijkingen tonen hoe weinig mens en dier zich soms onderscheiden: behalve voor het beschrijven van angstreacties worden ze ook gebruikt om de machtsrelaties tussen verschillende groepen mensen weer te geven. Zo worden de slachtoffers omschreven als wild dat opgejaagd wordt door honden. Het beeld van de "hond"

wordt trouwens niet alleen voor de beulen gebruikt, want Brodeck onthult dat één van de vernederingen die hij in het kamp te verduren kreeg, erin bestond dat hij een gedweë hond moest spelen. De ambivalentie van de figuur van de hond, net als de alomtegenwoordigheid van de angst, beklemtonen nog meer hoe dicht slachtoffers en daders bij elkaar staan.

De ervaring van de kampen lijkt uiteindelijk het concept van de mens(elijk)heid zelf in vraag te stellen. Het falen van de vroegere definities van de mens belet inderdaad dat men kan teruggrijpen naar het idee van een unieke soort. Terwijl Brodeck terugdenkt aan een gezegde van één van zijn voormalige universiteitsprofessoren, die stelde dat "de mens een dier is dat altijd opnieuw begint" (p. 153), vraagt hij zich dan ook af of de mens niet vooral steeds zijn eigen fouten herhaalt. De burgemeester van het dorp maakt hem er verder op attent dat het principe van het eeuwig "herbeginnen" ook van toepassing is op varkens, die "kauwen", "slikken" en "schijten" zonder ophouden en zonder te denken aan het verleden (p. 45). Uiteindelijk oppert Brodeck de mogelijkheid dat het dorp "de laatste plek" is: "daar waar mensen heen gaan die duisternis en leegte achter zich laten; geen plek waar je opnieuw kunt beginnen, maar de plek waar alles eindigt, waar alles alleen maar kan eindigen" (p. 226).

De enige weg die lijkt toe te laten om aan het "niets" te ontsnappen en een "menselijke" toekomst te hervinden, is uiteindelijk die van de liefde. Zelfs in zijn hoedanigheid van *Hond Brodeck* – met andere woorden, op het moment dat hij de menselijkheid verlaten leek te hebben en een schandvlek was geworden voor de andere gedepoteerden – kon het hoofdpersonage overleven dankzij de herinnering aan de liefde van Emélia. Daarna, in het dorp, koestert hij de kleine Poupchette: dit "kind van smerigheid", geboren uit een verkrachting, omschrijft hij als een "roos" afkomstig uit "een grond van ettervocht", of nog, als zijn eigen "kans" en zijn "vergeving"

(p. 278). Uiteindelijk laat de liefde dus toe om de menselijkheid terug te vinden die in de kampen verloren was gegaan: "We waren geen mensen meer. We waren alleen nog maar een soort" (p. 80).

Tussen werkelijkheid en verbeelding

Door middel van het onderzoek dat hij voert naar de recente moord op de *Anderer* legt Brodeck de link met het oorlogsverleden bloot. Op een vergelijkbare manier wordt in veel hedendaagse romans een nieuwe gebeurtenis of *fait divers* aangegrepen om door middel van een speurtocht in te gaan op onopgeloste en collectieve spanningen uit het verleden². Hoewel Brodeck stelt dat hij geen "advocaat" of "politieaan" is (p. 116), kadert het verzamelen van documenten en getuigenissen binnen deze dubbele zoektocht naar waarheid. Paradoxaal genoeg toont deze zoektocht vooral hoe partieel of gekleurd onze "waarheden" en visies op de werkelijkheid zijn:

Misschien is leven - overleven - niets anders dan besluiten dat de realiteit niet reëel is, dan een andere realiteit kiezen als de realiteit die je kent ondraaglijk wordt. Trouwens, is dat niet precies wat ik in het kamp heb gedaan? Koos ik er toen niet voor te leven in mijn herinnering en de aanwezigheid van Emélia, en mijn dagelijkse leven te verbannen naar de onwerkelijkheid van een nachtmerrie? Zal de Geschiedenis een grote waarheid zijn die bestaat uit miljoenen aan elkaar genaaide individuele leugens? Vergelijkbaar met de dekens die Fédorine vroeger maakte, toen ik klein was, om eten te kunnen kopen: ze zagen er prachtig en gloednieuw uit, een regenboog van kleur, maar ze

Vervolg op p.10 →

(2) Zie onder andere Claire Gorrara, « Reflections on Crime and Punishment: Memories of the Holocaust in Recent French Crime Fiction », *Yale French Studies*, 108, 2005, pp. 131-145.

→ Vervolg van p.9

bestonden uit restjes textiel in vormen die niet bij elkaar pasten en wol van onduidelijke kwaliteit en onbekende herkomst (pp. 317-318).

Het verslag en de bekentenissen wordt inderdaad aangetast door de selectieve interpretatie die de personages aan de realiteit geven. Daardoor twijfelt Brodeck aan de oprechtheid van de getuigen die hij ondervraagt. Vervolgens geeft hij toe dat hij op zijn beurt misschien “de essentie” verzwijgt, zij het dan “per ongeluk” (p. 116). Hij verbetert zichzelf inderdaad ook in zijn eigen tekst - “Waarom schrijf ik dat? Het is niet eens waar!” (p. 104) – en zijn persoonlijke bekentenissen komen maar geleidelijk aan naar boven. Zo vermeldt hij al in hoofdstuk 9 terloops de aanwezigheid van een heel jonge moeder en haar kindje in de deportatiewagon, terwijl hij pas in hoofdstuk 37 aangeeft dat hij het water dat hen in leven had moeten houden, gepikt heeft.

Brodeck heeft overigens moeite om een onderscheid te maken tussen de werkelijkheid en zijn nachtmerries, die op hun beurt zo reëel lijken. De kritiek van de

↑ In 2008 bracht Philippe Claudel de film *Il y a longtemps que je t'aime* uit, met Kristin Scott Thomas in de hoofdrol. Ook in deze film staan thema's als misdaad en schuld centraal.

oude meester Limmat op de eerste versie van het “verslag” gaat precies over deze mengeling van droom en werkelijkheid die Brodeck tot stand brengt. De verteller weet trouwens dat hij geen enkel bewijs heeft van wat in het dorp gebeurd is, en Diodème contesteert zelfs dat de *Anderer* echt bestaan zou hebben. Volgens Brodeck is precies de vernietiging van het “bewijs”, en meer bepaald van de tekeningen van de *Anderer*, het ultieme bewijs van hun waarheidsgehalte.

De verwarring tussen verhaal en werkelijkheid komt niet alleen voort uit de subjectieve standpunten van de verteller en van de personages, maar heeft ook te maken met het feit dat de tekst gedeeltelijk aanleunt bij het genre van de fabel en de mythe. Hoewel Brodeck aangeeft dat hij geen “verhalenverteller” is, verwijst hij verschillende keren naar de verhaaltraditie van Fédorine en wordt hij in het laatste hoofdstuk zelf een fabelachtig personage. Ook in de rest van de roman zijn tijd en ruimte vaak weinig concreet en verlaten ze het strikt historische kader. De mythe overstijgt immers de werkelijkheid, zoals ook nog aangetoond wordt met de religieuze parabels over God en de Duivel. Bovendien besluit Brodeck uit zijn gesprek met priester Peiper dat de grens tussen parabel en dronkemansgel niet altijd scherp afgelijnd is (p. 147).

De verwantschap met de fabel heeft een dubbele impact op de voorstelling van het verleden. Enerzijds verleent ze een universele betekenis aan de gebeurtenissen. Zoals onder andere Sidra Dekoven Ezrahi aangetoond heeft, brengt dit soort universalisering in de eerste plaats een ethische reflectie met zich mee over het probleem van het Kwaad als diepmenselijk fenomeen³: in *Het verslag van Brodeck* zijn de noties van slachtoffer en smerigheid of besmetting immers ook na de oorlog nog relevant, en bepaalde *topoi* uit de kampliteratuur – zoals de macht of de onmacht van poëzie, of de thema's van afwezigheid en verdwijning – doorkruisen de verschillende

NUTTIGE REFERENTIES

– Yvonne Hsieh, « L'Emprise du passé : crime, châtement et culpabilité dans la création de Philippe Claudel », *Voix plurielles*, 7 : 2, 2010, pp. 2-15.

– Philippe Mesnard, « Versus, confronter *Les Bienveillantes* au *Rapport de Brodeck* », Dominique Viart (éd.), *Nouvelles écritures littéraires de l'Histoire, Écritures contemporaines 10*, Minard-Lettres modernes, 2010, pp. 239-263.

– Laurent Urnauer, *Guide pédagogique : Philippe Claudel, Le rapport de Brodeck*, coll. Romans d'aujourd'hui – lycée, CNDP-CRDP, 2011 [met DVD].

delen van de tekst. De mythische interpretatie van het Kwaad impliceert tegelijkertijd ook een historische decontextualisering, die potentieel de vraag naar individuele en collectieve verantwoordelijkheden naar de achtergrond verschuift. In Claudels roman dreigt de interpretatie van menselijk gedrag in termen van dierlijke reflexen het Kwaad voor te stellen als een natuurwet. Op het eerste zicht lijkt de rol die toebedeeld wordt aan contingente elementen zoals de regen of de zon, dit effect te versterken. Toch ziet Brodeck er nauwlettend op toe dat aan dergelijke factoren niet het statuut van “excuses” verleend wordt.

Anderzijds analyseert *Het verslag van Brodeck* ook de manier waarop mythen door de verschillende historische actoren gebruikt worden. Brodeck stelt ondermeer dat de parabels open staan voor interpretatie en dat de dorpelingen het discours van de bezetter opvatten zoals ze dat zelf willen: dat is met name zo voor de parabel van de vlinders, waaruit de dorpsgenoten menen af te leiden dat vreemdelingen moeten worden afgestoten wanneer er gevaar dreigt. Op dezelfde manier stelt de burgemeester door zijn verwijzing naar de varkens zijn eigen “metaforen” tegenover

(3) Sidra Dekoven Ezrahi, *By Words Alone. The Holocaust in Literature*, Chicago – London, University of Chicago Press, 1980, p. 152ss.

die van Brodeck om hem de nood aan collectieve vergetelheid uit te leggen. En door zijn verwijzing naar de “Duivel” geeft de priester een beslissende aanzet voor de moord op de *Anderer*. *Het verslag van Brodeck* toont zo de gevaren die inherent zijn aan een ideologisch gebruik van metaforen en discoursen in het algemeen. In lijn daarmee zet de verteller ook het geconstrueerde karakter – en dus de beperkte betrouwbaarheid – van zijn eigen “verslag” in de verf, door te stellen dat hij een roman “borduurt”. Het Franse werkwoord *broder* ligt overigens aan de basis van de naam van het personage, zoals Philippe Claudel in verschillende interviews heeft toegelicht.

Monument en herinnering

In *Het verslag van Brodeck* wordt de vernietiging van tijd en realiteit zowel verbonden met de zware impact van bepaalde historische gebeurtenissen als met de mythische interpretaties en de ontkenning van de feiten. De confrontatie tussen deze

verschillende perspectieven op het verleden belemmert uiteindelijk het formuleren van een “essentiële waarheid” over de geschiedenis. Ze onthult ook een tweespalt tussen de homogeniserende visie op het verleden die als het ware belichaamd wordt door het herdenkingsmonument van het dorp – waarop de namen staan van al wie omgekomen is tijdens de oorlog, of het nu door een ongeval, door toedoen van de bezetter, of in de dodenkampen was – en de heterogeniteit van de individuele rouwprocessen. Uiteindelijk biedt Claudel een deconstructie van het herinneringsdiscours van elk van de personages, zonder daarom zelf een meer « authentiek » verslag van het verleden uit te werken. Het einde van het boek herhaalt trouwens het begin, en maakt zo de cirkel rond⁴:

Ik heet Brodeck en ik heb er niets mee te maken.

(4) Zie ook de circulaire structuur van de brief van Diodème in hoofdstuk 29.

Ik heet Brodeck. Brodeck. In godsnaam, onthoud het. Brodeck. (p. 332)

In het begin van het verhaal slaat de zin « ik heb er niets mee te maken » op de verdwijning van de *Anderer*; op het einde van het verhaal verwijst ze eerder naar de verdwijning van het dorp, dat ophoudt te bestaan van zodra Brodeck het verlaat. De onzekere verhoudingen tussen realiteit, fictie en herinnering worden dus aangehouden tot op het einde van de roman. Dat belet Brodeck niet om een beroep te doen op de herinnering van de lezer om zijn eigen verdwijning te vermijden. De nadruk die daarbij gelegd wordt op de naam, en dus op het menselijke individu, herneemt één van de belangrijkste *topoi* van het boek en van de kampliteratuur in het algemeen. ■

Fransiska Louwagie,

Lecturer in French Studies, University of Leicester

Vertaling: Stijn Verleyen

Aanzet tot analyse

Onderstaande punten bieden een aanzet om een aantal verhaalstructuren en thema's uit de roman te analyseren. De leerlingen kunnen onderling overleg plegen over bepaalde aspecten om nadien hun conclusies samen te leggen en te vergelijken en zo na te gaan wat de ethische implicaties zijn van de roman voor onze visie op de mens en op de herinnering aan het verleden.

1/ Analyse van de titel en het genre van de tekst. In hoeverre gaat het om een roman, een verslag, een getuigenis, een levensverhaal,...?

✓ **Wanneer ze het verband tussen het verhaal en de titel bestuderen**, merken de leerlingen dat de tekst die ze lezen niet het « verslag » van Brodeck is. De roman dient zich immers aan als een tweede verhaal dat Brodeck parallel met zijn officiële verslag schrijft. Door Brodecks commentaren op deze twee schrijfprojecten te analyseren, kunnen de leerlingen de gelijkenissen en de verschillen tussen beide teksten nagaan. In het “verslag” wordt Brodeck verondersteld

een reconstructie te bieden van de gebeurtenissen die geleid hebben tot de *Ereignis*, i.e. de moord op de *Anderer*. Deze eerste tekst heeft dus meer weg van een onderzoeksrapport. De tweede tekst, de roman zelf, behelst herinneringen van Brodeck aan de gebeurtenissen die zich eerder afgespeeld hebben, tijdens en na de oorlog, in het dorp en in de kampen. Men vindt er

Vervolg op p.12 →

→ Vervolg van p.11

een verslag van de rassenvervolging, maar de tekst gaat verder dan deze getuigenisdimensie: het is ook een persoonlijke bekentenis, waarin Brodecks moorddadige handeling tijdens de deportatie onthuld wordt. Elk op hun eigen manier komen de

twee schrijfprojecten dus neer op het verslag van een misdaad. Zo confronteren ze ons met de vraag in welke mate de schulddige vergeving kan vragen voor zijn daden of zich kan rechtvaardigen door te vertellen wat hij heeft gedaan. Op die manier wordt ook nagegaan welke rol het vertellen speelt in het herdenken, goedpraten of vergeten

van het verleden. Doorheen de bekentenissen van verschillende personages toont de roman de diverse modaliteiten van deze problematiek. Daarenboven wordt duidelijk dat er verschillende visies op het verleden bestaan waardoor het "verslag" een speculatieve dimensie krijgt in plaats van de waarheid te achterhalen.

2/ Analyse van de historische en de universele dimensies van het verhaal

✓ **De twee schrijfprojecten van Brodeck voeren ons terug in de tijd doordat ze via het relaas van de Ereignis ook ingaan op de oorlog die Brodeck en de inwoners van het dorp recent hebben meegemaakt.** Het verhaal over de oorlog en de deportatie bevat indirecte verwijzingen naar de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog. De leerlingen kunnen op zoek gaan naar de sporen van die geschiedenis, onder andere op het niveau van de fictieve taal die in de tekst gebruikt wordt, en van de beschrijvingen van de vreemdelingenvervolging. Tegelijkertijd

kan de leerkracht hen aanzetten om na te denken over de vraag waarom de romanschrijver vermijdt om zijn verhaal in een precies historisch kader te situeren. Hij kan hierbij wijzen op de universele draagwijdte van het verhaal, die nog versterkt wordt door de opzettelijke verwantschap met het genre van de fabel. De naam van de *Anderer* wordt trouwens nooit onthuld: de *Anderer* vertegenwoordigt dan ook de absolute "Andere" en diens moeilijke verhouding tot de maatschappij. Ook de parallellismen tussen beide verhaallijnen brengen de lezer ertoe om de vraag naar

misdaad en schuld op een generisch niveau te beschouwen, ingebed in een reflectie over de mensheid als dusdanig. Door te wijzen op de verschillende types van misdaad en schuld of medeplichtigheid in het verhaal, kan de leerkracht onder andere nagaan in hoeverre het concept van "grijze zone", gedefinieerd door Primo Levi, pertinent is voor de analyse van deze roman. Deze notie, die Levi op zijn ervaring in de kampen toepast, laat een genuanceerde benadering van de schuldvraag toe, en vermijdt een manicheïstische (zwart-wit) opdeling tussen beulen en slachtoffers.

3/ Analyse van de isotopieën in de roman

✓ **De leerlingen analyseren in kleine groepen verschillende betekenisvolle motieven in het verhaal.** Ze brengen verschillende passages samen om de onderlinge verbanden te bestuderen en linken te leggen tussen de verschillende isotopieën. Enkele motieven die pertinent zijn voor de analyse van de roman:

- > Zuiverheid, besmetting, smerigheid, vuilnis
- > Schuld, bekentenis, oordeel, vergeving
- > De mensheid en haar verhouding tot de diersoorten
- > Metaforen en parabels en de verschil-

lende gebruikswijzen ervan

- > Herinnering en vergeten
- > Realiteit en verbeelding

Het samenbrengen van verschillende passages uit de tekst zal de leerlingen toelaten vast te stellen dat de roman meerdere ethische vragen oproept, met name betreffende de menselijke verhouding tot het Kwaad en rond de rol van de herinnering in de samenleving. Ze zullen meteen ook vaststellen dat de roman geen antwoord of finaal oordeel formuleert bij deze vragen, maar ons integendeel waarschuwt voor de interpretaties waarin wij de werkelijkheid

soms doen passen. Zoals de tekst aantoont is de toegang tot de werkelijkheid partieel of onzeker en wordt ons oordeel ook gemakkelijk beïnvloed door tendentieuze en/of meerdubbele discoursen en beelden. Het verslag van Brodeck beoogt dus een deconstructie van onze denkbeeldige beheersing van de realiteit en het verleden, en nodigt ons uit om het Kwaad in zijn verschillende verschijningsvormen bij de mens te (h)erkennen, om op die manier haastige of eenzijdige oordelen te vermijden. ■

"AAN HET BEGIN EN HET EINDE VAN HET LEVEN"

De Conti's, *Lebensborn* en 'euthanasie' over de Duitse grenzen heen

— Als '*Reichsgesundheitsführer*' gaf Leonardo Conti de nationaalsocialistische programma's voor de 'gezondheid' en 'raciale zuiverheid' van de Duitse bevolking gestalte. In dit artikel belichten Marc Verschooris en Yves Louis de wijze waarop de geneeskunde tijdens de oorlog voor biologische selectie werd gebruikt. Ze focussen daarbij op de contacten tussen Leonardo Conti en enkele vertegenwoordigers van de medische sector in ons land.

↓
Reichsgesundheitsführer Leonardo Conti, Berlijn, 1943.

Leonardo Conti en het nationaalsocialisme

Leonardo Conti werd op 24 augustus 1900 geboren in Lugano (Zwitserland), als zoon van een Zwitserse vader en een Pruisische moeder. Hij studeerde geneeskunde in Duitsland; in 1918 was hij medeoprichter van de *Deutsche Volksbund*, een militante antisemitische vereniging. Nadat hij reeds in 1923 was toegetreten tot de SA, sloot hij zich kort na de nationaalsocialistische machtsovername ook aan bij de SS. In 1939 werd Conti benoemd tot hoofd van de volksgezondheid (*Reichsgesundheitsführer*). In 1944 werd hij SS-generaal. Hij was een trouwe staatssecretaris, die de bevelen van zijn meerdere nauwgezet opvolgde. Hij hield zich strikt aan het *Führerprinzip* (dat de wens van Hitler als de hoogste wet beschouwt) en plaatste de geneeskunde ten dienste van de centrale staatsmacht. Als fanatieke antisemiet speelde Conti een rol in de Jodenvervolging en de uitsluiting van Joodse artsen – een beroepsgroep waarin de 'Joodse infiltratie' naar zijn mening het grootst was.¹ Zijn jodenhaat kwam tevens tot uiting in de openbare gezondheidszorg: Conti ijverde ervoor om het contact tussen Joden en Duitsers te beperken en om de toegang van Joden tot publieke baden te verbieden. De 'raciale zuiverheid' en de

Vervolg op p.14 →

(1) Ternon, Y. en Helman, S. *Les médecins allemands et le national-socialisme*. Brussel, 1973, p. 59.

→ Vervolg van p.13

‘gezondheid van het Duitse volk’ moesten gevrijwaard worden door de vernietiging van de ‘joodse bacil’. Heel wat Duitse geneesheren volgden deze biopolitieke ideologie, soms uit fanatisme, maar vaak ook uit carrièrisme.

Onder Conti's leiding zou het gezondheidsbeleid evolueren in de richting van biologische selectie.² Conti was direct betrokken bij gedwongen sterilisaties, experimenten op mensen en ‘euthanasie’. In oktober 1939 vaardigde Hitler persoonlijk een decreet uit, waardoor maatregelen getroffen konden worden om ongeneeslijk zieke patiënten een ‘genadedood’ te bezorgen. De administratie van dit programma was vanaf januari 1940 gevestigd in Berlijn (*Tiergartenstrasse* nummer 4, vandaar de codenaam ‘T4’) en stond onder leiding van Conti. Het fameuze T4-programma zou het leven kosten aan meer dan 200.000 kinderen en volwassenen. Op 24 augustus 1941 schortte Hitler het programma, dat niet geheim was gebleven en in Duitsland tot heel wat onrust had geleid, officieel op.³ Het doden van gehandicapten zou evenwel voortgaan in de kampen.

Onder Conti's leiding zou het gezondheidsbeleid evolueren in de richting van biologische selectie. Conti was betrokken bij gedwongen sterilisaties, experimenten op mensen en ‘euthanasie.’

Vanaf 1942 moest Conti steeds meer aan macht inboeten ten voordele van SS-generaal dr. Karl Brandt, één van Hitlers persoonlijke artsen, die in Neurenberg ter dood zou worden veroordeeld en geëxecuteerd.⁴

Na de Duitse capitulatie moesten de NS-artsen rekenschap afleggen voor hun daden op het zogenaamde ‘artsenproces’, dat plaatsvond van december 1946 tot augustus 1947 in Neurenberg. Het was het eerste van twaalf *Nachfolgeprozesse*, waarop de belangrijkste misdadigers van het Derde Rijk voor het Internationaal Militair Tribunaal werden gedaagd.⁵ Twintig geneesheren en 3 niet-medische beklagden werden in staat van beschuldiging gesteld wegens hun aandeel in medische misdrijven. Ze werden onder meer aangeklaagd voor gedwongen experimenten op mensen, moord en ‘euthanasie’. Enkele betrokkenen waren inmiddels overleden, hadden zelfmoord gepleegd of waren eerder al veroordeeld tijdens het proces van Dachau. Conti was op 19 mei 1945 gearresteerd in Flensburg. Hij verscheen echter niet voor de rechter: op 6 oktober 1945 verhing hij zich in zijn cel in Neurenberg.

Duits-Belgische contacten

Gedurende zijn carrière had Conti verschillende rechtstreekse contacten met Belgische geneesheren. Op 4 december 1940, zes maanden na de capitulatie van België, begaven twee professoren geneeskunde van de universiteit van Gent, Frans

Daels en Raymond Speleers, zich naar Duitsland, voor de herdenkingsfeesten ter ere van Emil von Behring, die als eerste de Nobelprijs voor de Geneeskunde in ontvangst mocht nemen.⁶ Die festiviteiten vonden plaats in Marburg, onder auspiciën van Conti. Die gaf er een korte toespraak, die eindigde met de woorden van Adolf Hitler: “Deze staat mag geen macht zijn zonder cultuur. Ook de mobilisering van een volk is alleen dan gerechtvaardigd, wanneer ze schild en zwaard van een hogere missie is.”⁷

In juni 1941 ontvingen Frans Daels en Raymond Speleers Conti tijdens diens bezoek aan Gent.⁸ Twee jaar later werd Speleers door de *Reichsgesundheitsführer* aangesteld als één van de experts die de massamoord op de Poolse officieren in Katyn moesten onderzoeken. Nochtans was hij geen wetgeneesheer, maar oogarts. Wellicht werd Conti's keuze mede ingegeven door Speleers' NS-sympathieën.⁹ Speleers zou Conti op 4 mei 1943 terugzien in Berlijn, bij de overhandiging van deze expertise door professor Ferenc Orsos, het Hongaarse hoofd van de delegatie. Raymond Speleers en Frans Daels genoten al snel een groot vertrouwen van de Duitse bezetter en werden als *führende Nationalflamen* (leidinggevende Vlaams-nationalisten) beschouwd.¹⁰

Wie waren deze twee artsen? Raymond Speleers was tijdens de Eerste Wereldoorlog korte tijd rector van de Von Bissing Universiteit, de *Vlaamse Hoogeschool* die onder impuls van de Duitse *Flamenpolitik* in Gent werd ingericht. Na de oorlog leefde hij een tijd in ballingschap in Nederland, nadat hij voor actieve collaboratie met de Duitse bezetter was veroordeeld. Toen België aan het begin van de Tweede Wereldoorlog capituleerde (28 mei 1940), ondernam hij stappen om zijn leerstoel als oftalmoloog terug te krijgen, wat op 13 september 1940 ook gebeurde.¹¹ Hij werd tevens lid van de

Raad van Leiding van het VNV van Staf De Clercq.

Frans Daels leidde de gynaecologische kliniek van de Gentse universiteit. Tussen de twee wereldoorlogen was hij actief in de Vlaams-nationalistische beweging. Haat tegenover Joden was hem niet vreemd en samen met enkele anderen slaagde hij erin de Oostenrijkse arts van Joodse origine Hans Handovsky van zijn post aan de universiteit van Gent te onthefpen.¹² Een andere nazigezinde professor aan de Gentse universiteit uit die periode, die eveneens in contact stond met Conti, is Roger Soenen. Deze ‘eugeneticaspecialist’ en SS-er werd door de Duitsers tot professor ‘*Rassenkunde/Rassenleer*’ aangesteld. Hij aarzelde niet om Joodse artsen en studenten bij de Duitse overheden aan te geven.¹³ In 1943 nodigde Conti hem uit voor een bezoek samen met dr. Jan De Rouck, een andere specialist in ‘*Rassenkunde*’.

Conti en het AVGV¹⁴

Begin 1941 had *Reichsgesundheitsführer* Conti een bezoek gebracht aan Nederland, waar hij een ontmoeting had met NSB-leider Anton Mussert, *Obermedizinalrat* F. Reuter, *SS-Brigadeführer* H. Rauter en de leiders van het Medische

Front van de NSB. Bij zijn daarop volgend bezoek aan België (juni 1941) werd Conti als een hooggeplaatst NS-functionaris ontvangen. Dit blijkt uit de verscheidene rapporten waarin de nauwgezette voorbereiding van het programma, de keuze van de genodigden en de bezoeken werden opgetekend. Het bezoek was een teken van steun aan de Vlaamse collaborateurs, die reeds lang voor de komst van de nazi's hun sympathie voor het nationaalsocialisme hadden betuigd. Vooral het bezoek aan het AVGV (Algemeen Vlaamsch Geneesheeren Verbond) te Gent moest de wederzijdse betrokkenheid illustreren. Eén van de aanwezigen bij Conti's bezoek is dr. Frans Van Hoof – de secretaris van het AVGV en een notoir antisemiet, die later door de Duitse overheden tot hoofd van de Orde der Geneesheren werd aangesteld. De eerder unionistische Belgische Vereniging voor Geneesheren, geleid door de Brugse arts Glorieux, en de Franstalige organisaties, konden op heel wat minder steun rekenen. De toenadering tot Conti, een hooggeplaatste NS-functionaris van het eerste uur, en het grote enthousiasme dat het medische korps van het AVGV tijdens het bezoek tentoonspreidde, relativeren de naoorlogse stelling dat de samenwerking in hoofdzaak onder dwang tot stand kwam.

De rol van Nanna Conti

Ook Leonardo Conti's moeder, Nanna Pauli Conti (1881-1951), was betrokken bij tal van programma's en initiatieven, waarin de NS-doctrine sterk tot uiting kwamen. Reeds in 1929 trad ze toe tot de NSDAP en van 1933 tot 1945 was ze voorzitter van de nationaalsocialistische unie van vroedvrouwen (*Reichshebammenführerin*). Door de wet van 1939, die in een registratieplicht voor gehandicapte kinderen voorzag, raakten vroedvrouwen verstrikt in het ‘euthanasie’-programma (T4). Op vraag van Conti en zijn moeder werden ze onderrecht in de praktijk van vruchtadrijvingen

en gedwongen sterilisaties. In het kader van de preventieve geneeskunde stimuleerden de verantwoordelijken daarnaast ook thuisbevalling en zetten ze campagnes op voor het bestrijden van alcohol- en tabaksgebruik.¹⁵ Bovendien participeerden ze aan een nieuw programma, het *Lebensborn*-project, dat moest voorzien in het verwekken van een omvangrijk en ‘raciaal zuiver’ nageslacht.

Ook Nanna Conti engageerde zich voor dit nieuwe project. Zij was vooral betrokken bij de *Lebensborn*instelling in het kasteel van Levedale te Wolvtertem, nabij Brussel. In de officiële correspondentie van *Oberstabsarzt* dr. Karl Holm worden de aanstelling van hoofdvroedvrouwen en de structuur van de diensten gedetailleerd beschreven.¹⁶ Wolvtertem was aantrekkelijk omdat het dicht bij Brussel was gelegen. Bovendien werd het landelijke karakter heilzaam geacht voor zwangere vrouwen. De eerste richtlijnen dateren van augustus 1942; *Reichsdeutsche Frauen* werden als eersten toegelaten. Eenmaal de bezettingsgraad toenam, kon een voltijdse vroedvrouw worden aangesteld. De zuivelfabriek van Londerzeel leverde de melk voor de zuigelingen. Het medisch personeel diende alles in het werk te stellen om miskramen te vermijden. ‘Raciaal zuivere’ kinderen werden volgens de standaardprocedures van *Lebensborn* geregistreerd. De betrokken artsen dienden alle zaken met de grootste vertrouwelijkheid te behandelen.¹⁷

Vrij snel werd het *Mutterheim* in Wolvtertem in belang overtroffen door een soortgelijke instelling in Wégimont. In dit goed uitgeruste, geïsoleerde en streng bewaakte kasteel in de provincie Luik vonden vrouwen ‘met Germaans bloed’ de biologische vaders van hun kinderen, die doorgaans deel uitmaakten van de SS, de *Wehrmacht* of de *Waffen-SS*.

Vervolg op p.16 →

(2) Dr François Bayle, *Psychologie et Éthique du national-socialisme*. Paris, Presses universitaires de France, 1953, p. 286.

(3) Michael Tregenza, *Aktion T4*, Parijs, Calmann Lévy, 2011, Annex 6.

(4) Klee, E. *Auschwitz. Die NS-Medizin*. Frankfurt, Fisher Verlag, 1997.

(5) Bruno Halioua, *Le procès des médecins de Nuremberg*. Parijs, Vuibert, 2007, p. 56.

(6) Archief Rijksuniversiteit Gent, Faculteit Geneeskunde (1940-1944).

(7) Archief prof. Dr. J. Van Canneyt, ‘Behring zum Gedächtnis’. Bruno Schultz Verlag, Berlijn, 1942, p. 14.

(8) Bart Carnewal, *Collaboratie van Professoren en Assistenten aan de Rijksuniversiteit Gent tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Universiteit Gent, Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte, 1992, p. 184.

(9) Archives nationales, Paris, cote AJ/40/69 dossier *Rapports sur le charnier de Katyn* (octobre 1940 – février 1944).

(10) Bart Carnewal, *op. cit.*, p. 221.

(11) *Ibidem*, p. 149.

(12) Zie het persoonlijke dossier van Hans Handovsky in de archieven van de Rijksuniversiteit Gent. Voor een portret van Handovsky, zie Marc Verschooris, *Schrijven in de schaduw van de dood*. Heule, Snoeck, 2005.

(13) Het antisemitisme van Van Hoof en Soenen blijkt uit de correspondentie met *Oberstabsarzt* dr. Karl Holm, Archives nationales, Paris, cote AJ/40/57, met de lijst van joodse artsen.

(14) Archives nationales, Paris, cote AJ/40/69 Dossier n° 5 Reichsgesundheitsführer Dr. Conti Besuch in Belgien.

(15) Norbert Moisse, *Aspekte der Geburtshilfe in der Zeit des Nationalsozialismus, 1933 bis 1945*. Doktorgrades der Medizin, Ludwig Maximilians, Universität zu München, 2005, pp. 16-19.

(16) Archives nationales, Paris, cote AJ/40/60 dossier « *Personnel sanitaire et maison de santé (1940-1943)* ».

(17) Archives nationales, Paris, cote AJ/40/60 dossier « *Personnel sanitaire et maison de santé (1940-1943)* ».

→ Vervolg van p.15

Nanna Conti bezocht België van 15 tot 19 mei 1942; in Brussel ontmoette zij Frans Daels en zijn medewerkster Adèle Vankerckhove. Sinds september 1940 had Daels Nanna Conti op de hoogte gehouden van de situatie van de vroedkunde in Vlaanderen, en van zijn intentie om het NS-model ook hier toe te passen. Adèle Vankerckhove was verantwoordelijk voor de Vlaamse vroedvrouwen en was tevens aanwezig tijdens het bezoek van Conti aan Gent in juni 1941. Zij bracht een tegenbezoek aan Berlijn in januari 1943. Als vertrouweling van professor Daels had deze directrice van de provinciale verpleegsterschool te Gent een grote bewondering voor het fascisme en voor Hitler. Ze werd na de oorlog door de bestendige deputatie van al haar functies ontheven¹⁸.

Daels werd in 1946 bij verstek ter dood veroordeeld, maar door een katho-

lieke hulporganisatie in bescherming genomen. Hij verbleef een tijdlang in de abdij van Westvleteren om uiteindelijk onderdak te vinden in Zwitserland. Adèle Vankerckhove werd nadien benoemd tot directrice van een instelling voor gehandicapte kinderen in Westende, waar ze zich inzette voor de Katholieke Arbeidersjeugd. Over haar collaboratieverleden werd met geen woord meer gerept¹⁹. ■

Dr Yves Louis, Belgische Academie voor Kindergeneeskunde
Marc Verschooris, Lector Hogeschool Gent
Vertaling: Fabian Van Samang

Een uitgebreide versie van dit artikel werd gepubliceerd in het tijdschrift 'Getuigen, tussen geschiedenis en herinnering' (nummer 112, pp. 124-136). De inhoudstafel en samenvattingen van dit themanummer vindt u op http://www.auschwitz.be/index.php?option=com_content&view=article&id=750:inhoudstafel-en-samenvattingen-nr-112&catid=37.

(18) Archief Provincie Oost-Vlaanderen (documenten van de Provinciale School voor Verpleegkunde, persoonlijk dossier A. Vankerckhove).

(19) Archief Provincie Oost-Vlaanderen (documenten van de Provinciale School voor Verpleegkunde, persoonlijk dossier A. Vankerckhove).

Een heuristische speurtocht

INLEIDING

✓ **Meestal komen leerlingen/studenten enkel in contact met het eindproduct van het historisch onderzoek:** ze lezen korte tekstfragmenten uit geschiedkundige studies, analyseren (vaak verknipte) bronnen die hen door de leerkracht of docent werden aangereikt of volgen het handboek, waarin korte thema's in overeenstemming met de leerplannen of (vakoverschrijdende) eindtermen werden samengebracht. Hoewel het opsporen en terugvinden van bronnen en werken belangrijke historische vaardigheden zijn,

krijgt het *voorbereidende onderzoek* (de heuristiek) vaak een erg bescheiden plaats in het onderwijsaanbod. De voorliggende oefening helpt de leerlingen deze vaardigheden op een systematische manier te ontwikkelen.

VRAAGSTELLING

✓ **In het artikel over Leonardi Conti wijzen de auteurs op de interactie van het nationaalsocialistische regime met de medische wereld.** De bijdrage in dit tijdschrift is het (zichtbare) eindproduct van hun (voorafgaand, onzichtbaar) histo-

risch onderzoek. De onderzoeksvraag luidt: "Indien ik de betrokkenheid van artsen bij het naziregime wil onderzoeken, hoe en waar vind ik daarover dan informatie?"

METHODE: EEN EERSTE AANZET

✓ **In een verkennende klassikale rondvraag kan de voorkennis van de leerlingen worden getoetst.** Op de vraag waar men informatie over de onderzoeksvraag kan terugvinden, mag de leerkracht enkele van de volgende antwoorden verwachten: 'in boeken', 'op het internet' of – afhankelijk van de voorkennis en het

onderwijstype – 'in encyclopedieën'. De leerkracht kan deze eerste rondvraag op volgende wijzen verder uitdiepen:

(a) **'In het artikel zijn informatiebronnen opgenomen, die nog niet werden vermeld - welke?'** Dit zijn de 'archivalische bronnen' – terug te vinden in stadsarchieven, privé-archieven, nationale archieven. Archiefonderzoek is echter zeer specifiek en dus niet het meest geschikt om de eerste informatie over een onderwerp te verzamelen.

(b) **'Wat denk je terug te vinden in encyclopedieën, op welk trefwoord kan gezocht worden?'** Daaruit zal snel blijken dat de onderzoeksvraag té complex is om aan de hand van een encyclopedie te beantwoorden. Gespecialiseerde encyclopedieën zijn misschien geschikter (de 'Encyclopaedia Judaica'). Op welke trefwoorden zou men zoeken (geneeskunde, Conti, T4, artsproces, euthanasie). Dit is wél een goede aanzet.

(c) **Op welke trefwoorden zoek je op het internet?** Welke trefwoorden kan je combineren? Wat geeft de beste resultaten?

METHODE: DE PRAKTIJK

(a) **Leerlingen zijn wellicht het meest vertrouwd met het opzoeken van informatie op het internet.** Men kan de leerlingen ook in groepen verdelen (één groep werkt met trefwoorden op het internet, een andere met encyclopedieën, een derde met gespecialiseerde encyclopedieën, een vierde met relevante historische boeken); men laat hen een vragenlijst invullen (vind je informatie op het gezochte lemma? Kan je de auteur ervan terugvinden? Wat weet je over de betrouwbaarheid van die auteur (ervaring, opleiding, vakspecialist,...)? Is het een uitgebreid of beknopt artikel? Geeft de auteur zijn informatiebronnen weer? Is de literatuurlijst lang of kort – als je ze vergelijkt met die van andere leerlingen of groepen, komen

dan vaak dezelfde auteurs terug? Wat zegt dat over de kwaliteit van het artikel,...?). Toegepast op Leonardo Conti zal men op het internet een korte, Engelstalige, anonieme website terugvinden (zonder echte bibliografie, maar wel met enkele verwijzingen naar relevante teksten en de catalogus van de Duitse nationale bibliotheek). Andere leerlingen zullen in algemene encyclopedieën (soms) een kort artikel vinden zonder bibliografie; wie met gespecialiseerde encyclopedieën werkt krijgt meer informatie én bronverwijzingen en wie de historische studies gebruikt (men kan gebruik maken van de alfabetische index) vindt niet enkel de auteur, maar vaak ook een ruime bibliografie.

(b) **Aan de hand van de gevonden informatie kan men gezamenlijk een lijst opstellen van de belangrijkste studies over nazisme en geneeskunde.** Waarschijnlijk zal de oefening impliciet duidelijk maken dat de eerste hit op het internet niet altijd de meest volledige en/of de meest juiste informatie bevat. Eens de lijst is opgesteld, kan men de studies opsporen (daarom hoeven de leerlingen die studies niet fysiek terug te vinden).

METHODE: UITGEDIPT

(a) **Eenmaal de leerlingen een literatuurlijst hebben opgesteld, kunnen ze de vindplaats van de boeken of artikelen opsporen.** Leerlingen kunnen vertrouwd worden gemaakt met catalogi van bibliotheken op het internet: op www.bibliotheek.be of www.bibliotheques.be vindt men de openbare (stads-)bibliotheken in Vlaanderen, Brussel en Wallonië terug. Vrij snel zal men merken dat de catalogi geen verwijzing bevatten naar heel wat gespecialiseerde studies. Soms zullen meer gespecialiseerde (universitaire) bibliotheken nodig zijn: <http://bib.kuleuven.be/bibc/collecties/> (voor de Katholieke Universiteit Leuven), <http://lib.ugent.be/nl> (Universiteit Gent), <http://www.bib.ulb.ac.be/> (Université Libre de Bruxelles), www.bib.ucl.ac.be (Université

catholique de Louvain). De leerlingen kunnen ook UniCat consulteren, de nieuwe collectieve catalogus van Belgische universitaire bibliotheken: <http://www.unicat.be/>. In enkele gevallen zullen studies enkel terug te vinden zijn in gespecialiseerde onderzoekinstellingen in binnen- en buitenland: http://www.cegesoma.be/cms/catalogue_nl.php (CEGES/SOMA) of <http://www.ushmm.org/research/library/> (het *United States Holocaust Memorial Museum*).

(b) **Om het heuristische luik nog verder uit te diepen kan de ordening van studies in bibliotheken worden verhelderd.** Omdat de alfabetische en chronologische ordeningsmethoden erg onpraktisch zijn (in erg grote bibliotheken zouden ze tot onnodig tijdverlies leiden), opteren de meeste bibliotheken voor een thematische rangschikking. Daarvoor werden het SISO-systeem (vooral in Vlaanderen) en de Classification Décimale de Dewey (Franstalig België) in het leven geroepen. Deze systemen werken met een cijfer (1, 2, 3,...), waarvan de toegevoegde cijfers (en letters) de specialisatie van het thema aangeven (voor meer informatie, zie: <http://www.leren.nl/artikelen/2004/siso.html> of <http://www.mrugala.net/Divers/Dewey.html>). Op die manier kunnen leerlingen de informatiebronnen niet enkel in theorie opsporen, maar beschikken ze ook over de mogelijkheid om ze ter plaatse te raadplegen. ■

Fabian Van Samang,

Doctor in de Moderne Geschiedenis –
Leerkracht geschiedenis en filosofie in het Klein Seminarie Roeselare

Studiedag

STUDIEDAG OVER DE NIEUWE TENDENSEN IN DE GESCHIEDSCHRIJVING VAN DE SHOAH

— In het kader van de *Task Force for Holocaust Education and Remembrance* organiseren de **Stichting Auschwitz en de VZW Auschwitz in Gedachtenis** op 9 december 2012 een studiedag in Brussel over de nieuwe methodes en de ontwikkelingen binnen het historisch onderzoek naar de Shoah.

Sinds een tiental jaar hebben we regelmatig afscheid genomen van mensen die de Shoah en de nazikampen hebben overleefd, en groeit het besef dat de laatste getuigen niet lang meer zullen leven. Hun verdwijning zal een keerpunt vormen in de geschiedenis van het herinneringswerk. Er wordt dan ook al sinds eind jaren 1980 op dit moment geanticipeerd, onder meer via het *Fortunoff* videoproject aan Yale University waaraan ook de Stichting Auschwitz meewerkte, en later via de *Shoah Foundation Institute for Visual History and Education* van Steven Spielberg. In de jaren 1990 ontstonden ook bij ons geleidelijk nieuwe herinneringsvormen die vandaag in belangrijke mate ons begrip bepalen van extreme gewelddaden, waarbinnen de Joodse genocide en de naziterreur een centrale plaats innemen. Deze nieuwe invalshoeken hebben de verhouding gewijzigd tussen de verschillende herinneringsvormen, die alle de persoon van de getuige centraal blijven stellen. De moderne functie van de getuige, die sinds de oorlog van 14-18 constant aan belang wint, wordt niet in vraag gesteld. Er treden nu wel andere getuigen op de voorgrond

die geen slachtoffer zijn, zoals criminelen en toeschouwers van slachtpartijen die tot hertoe slechts beperkte aandacht kregen of zelfs compleet miskend werden. Met de komst van deze nieuwe getuigen neemt ook de belangstelling toe voor documentaire bronnen die nauwelijks aan onderzoek zijn onderworpen, zoals de fotocollecties van criminelen en de massagraven van de moordpartijen.

Het dient opgemerkt te worden dat noch deze elementen, noch de debatten die ze oproepen, werkelijk nieuw zijn. Het is eerder zo dat ze recent erkenning kregen en dat ze een plaats zijn gaan opeisen in cultuur, media en onderzoek.

Criminelen zijn tegenwoordig inderdaad erg aanwezig in de media en in de geschiedschrijving. Dit gegeven biedt ons de kans om het verleden vanuit een andere invalshoek te bekijken, zonder daarmee de gewelddaden onder het naziregime in twijfel te willen trekken. De in 1995 opgerichte tentoonstelling over de misdaden van de *Wehrmacht*, of het indrukwekkende fotografisch materiaal over de getto's en over het leven van de SS'ers in Auschwitz (het

fameuze album van Karl Höcker) hebben onze kennis over de gebeurtenissen verrijkt vanuit het gezichtspunt van de criminelen. Daarbij komen nog de talrijke personen die, van de Baltische staten tot aan Wit-Rusland, van de Oekraïne tot aan de Balkan, triest genoeg niet alleen hebben deelgenomen aan de slachtpartijen, maar de SS volledig hebben vervangen bij de uitvoering, zodat deze enkel nog hoefde toe te kijken. Aan deze sombere lijst voegen we diegenen toe die betrokken waren bij pogroms zoals die in het dorp Jedwabne: recent kwam aan het licht dat daar 1600 Joden werden uitgemeord door de Poolse bevolking in juli 1941. Bovendien groeit de belangstelling voor getuigen die slachtoffer noch crimineel waren. Van de "Rechtvaardigen" kwam de figuur van Jan Karski onlangs opnieuw voor het voetlicht, maar we denken toch vooral aan de personen die Raul Hilberg de *Bystanders* noemt: alle boeren, dorpsmensen of stadsbewoners die erbij waren toen de *Einsatzgruppen* de Joden uitmoordden.

Een aantal bronnen zijn sinds kort toegankelijk voor het publiek, waaronder (weliswaar onder bepaalde voorwaarden) de archieven van de voormalige Oostbloklanden en in het bijzonder die van de vroegere Sovjetunie. Bovendien trekken nu ook de massagraven van Joodse slachtoffers veel aandacht. Deze massagraven van de zogenoemde "Shoah door kogels" danken hun zichtbaarheid aan het omvangrijke archeologische project rond de massamoorden van de *Einsatzgruppen* in de Oekraïne, dat de vereniging Yahad-In Unum en priester Patrick Desbois in 2004 opstartten. De media-aandacht die het

project heeft gekregen is opmerkelijk. Niet alleen laten nieuwe getuigen hun stem horen op het forum van de herinnering, er worden ook veel sporen ontdekt in de oostelijke gebieden. Terwijl de SS hun doods kampen zorgvuldig vernietigden, en daarmee ook de lichamen van de slachtoffers, zit de grond in de voormalige Oostbloklanden nog vol met beenderen van Joodse gemeenschappen die daar volledig werden uitgemoord. Bij toeval of door convergentie hebben de massagraven een zekere actualiteit gekregen met de genocide van de Tutsi's door extremistische Hutu's in Rwanda, en met de etnische zuivering van de Bosniërs door de troepen van Milosević tijdens het conflict in ex-Joegoslavië. Ook daar zijn talrijke massagraven teruggevonden die aan identificatie werden onderworpen. Een gelijkaardig project loopt in Spanje op de sites waar de troepen van Franco hebben gemoord. Al deze gegevens hebben ertoe geleid dat de betrokken landen de kaart van de herinnering hebben moeten hertekenen.

Met betrekking tot de Shoah stellen we op epistemologisch vlak vast dat het zwaartepunt van de aandacht is verschoven naar het geweld in het Oosten. De misdaden die daar werden gepleegd zijn uiteraard al lang gekend en bestudeerd, maar kregen tot nu toe niet de zichtbaarheid die ze vandaag hebben, omdat ze in de schaduw bleven van de concentratiekampen en van Auschwitz (ik kom hierop terug). Twee opmerkingen bij deze evolutie.

De vraag dringt zich op hoe we op een pedagogisch verantwoorde manier de complexiteit van deze gewelddaden kunnen duiden zonder alles te herleiden tot een stereotiep beeld, dat de indruk wekt dat de feiten en hun aaneenschakeling makkelijk te vatten en te verklaren zijn, zoals dat tegenwoordig vaak gebeurt. De verschuiving van de interesse naar de misdaden in het Oosten roept bovenal de

Wie weet werkelijk wat de Aktion Reinhard precies was, hoe de drie kampen functioneerden die werden opgericht in het kader van deze operatie, welke de andere plaatsen zijn buiten Chelmno waar mensen werden vergast? Hoeveel onderzoekers interesseren zich in de groepen Joden die werden gedwongen te werken op de plek van de vergassing zelf?

vrees op dat er ongewild minder aandacht zal zijn dan vandaag voor de vergassing van de Joden in de doods kampen en de ontwikkelingen die daartoe hebben geleid, in het bijzonder in de getto's. In elk geval is het zo dat van deze kampen enkel nog Auschwitz-Birkenau zichtbaarheid geniet. Wie weet werkelijk wat de *Aktion Reinhard* precies was, hoe de drie kampen functioneerden die werden opgericht in het kader van deze operatie, welke de andere plaatsen zijn buiten Chelmno waar mensen werden vergast? Hoeveel onderzoekers interesseren zich in de groepen Joden die werden gedwongen te werken op de plek van de vergassing zelf (*Sonderkommandos*, *Arbeitsjuden*)?

Daarnaast leeft de angst dat de uniciteit van de Shoah in twijfel wordt getrokken. De gebieden in het Oosten werden immers getroffen door twee verschillende vormen van terreur, die van Hitler en die van Stalin, die op hetzelfde moment plaatsvonden en de regio omvormden tot *Bloodlands*, om de term van Timothy Snyder te gebruiken. Het risico bestaat bijgevolg dat men de twee criminele programma's gaat gelijkstellen en alle slachtoffers over dezelfde kam gaat scheren. Het antisemitisme van

Hitler zou gerelativeerd kunnen worden en teruggebracht tot slechts één van de vele dimensies of aspecten van de nazi-overheersing, terwijl het unieke karakter ervan duidelijk blijkt uit de wil en de technisch-materiële inzet om de Joden zowel in Oost als West-Europa, Noord en Zuid, integraal te liquideren. Hoewel het inderdaad zo is dat bepaalde politieke actoren, vooral in de Baltische staten en de Oekraïne, er op dat moment vooral politiek belang bij hadden om de voormalige Russische onderdrukker te bestrijden, bestaat er sinds de *Historikerstreit* uit 1985 toch een soort barrière die elke poging in de kiem smoort om deze vormen van geweld samen te denken en om de methodologische, functionele en mimetische verbanden (initiatieven van de één dienden als inspiratie voor de ander en omgekeerd) tussen de twee in hun diversiteit te bestuderen.

Het is in dit kader, maar ook met betrekking tot vele andere vraagstukken rond extreem geweld en hun gedachtenis, dat de Stichting Auschwitz het volgende principe in haar ethisch charter heeft opgenomen: bij de studie van gewelddaden is een gedifferentieerde aanpak van het grootste belang, waarbij de gebeurtenissen niet worden geassimileerd maar waar precies hun specifieke karakter en de complexiteit ervan worden benadrukt. In die zin moeten we ingaan tegen elke poging tot veralgemening die kan leiden tot het beschuldigen van een volledige bevolking of etnische groep. Integendeel, we moeten leren dat de wereld niet simpelweg bestaat uit overwinnaars en overwonnenen, goed en kwaad. ■

Prof. Dr. Philippe Mesnard,
Directeur van de VZW Auschwitz in Gedachtenis

PRAKTISCH

— Voor meer info over de studiedag:
www.auschwitz.be ; info@auschwitz.be

Lectuur

KIJKEN
ZONDER ZIEN

In zijn recentste boek “Kijken zonder zien. Omgaan met historische foto’s” (Pelckmans, 2011) analyseert historicus Gie van den Bergh de onkritische wijze waarop vaak met historisch beeldmateriaal wordt omgegaan. Aan de hand van talrijke voorbeelden toont hij aan dat wat men op foto’s meent te zien in veel gevallen niet strookt met de historische realiteit: bijschrift, kader, context, achtergrondkennis, perspectief en invalshoek sturen elk op hun manier onze interpretaties, en soms worden we geconfronteerd met onzorgvuldigheden in de voorstelling, retoucheringen of onvervalst bedrog.

Van den Berghes case-studies zijn niet beperkt gebleven tot de Tweede Wereldoorlog, maar focussen evenzeer op de Parijse Commune, de Spaanse Burgeroorlog, de bouw van de Berlijnse Muur en de oorlog in Vietnam. Elk thema wordt visueel ondersteund door talrijke afbeeldingen van hoge kwaliteit. “Kijken zonder zien” is een uitstekend gedocumenteerd, bijzonder vlot geschreven en interessant boek, en een ideaal werkinstrument voor lesgevers die historische kritiek, genuanceerde beeldvorming en kritisch denken als na te streven houdingen of vaardigheden beschouwen. ■

Quarantainebarakken
in Birkenau.

© Stichting Auschwitz

Bezoek

STUDIEREIS NAAR
AUSCHWITZ-BIRKENAU

In 2013 organiseren de Stichting Auschwitz en de vzw Auschwitz in Gedachtenis hun 36e studiereis. Die zal plaatsvinden tijdens de paasvakantie en zal vijf dagen duren (van één tot en met 5 april). Met onze aanpak streven we ernaar om de verklarende kracht van persoonlijke betrokkenheid voor altijd te behouden en om het evenwicht tussen het emotionele en het rationele te bewaren. Meer dan 2000 docenten en pedagogisch verantwoordelijken hebben reeds deelgenomen aan deze studiereizen.

Praktische informatie:

✓ Het vervoer gebeurt per vliegtuig en het verblijf in vol pension is voorzien in de MDSM (Miedzynarodowego Domu Spotkan Mlodziezy) te Oświęcim (Auschwitz).

✓ Op het programma staan: geleide bezoeken aan de verschillende kampsites (Auschwitz I en Auschwitz-Birkenau), nabesprekingen, debatten met overlevenden, filmvoorstellingen, een algemene inleiding over de kenmerken van het systeem van de

nazikampen en de genocides, enz.

✓ Overlevenden van de concentratie- en vernietigingskampen begeleiden zowel de bezoeken aan de kampen als de debatten. Zij zijn de getuigen van deze tragische periode uit onze hedendaagse geschiedenis.

✓ Kost: 450 euro per persoon (het saldo neemt de vzw Auschwitz in Gedachtenis voor haar rekening).

✓ Zijn in de prijs inbegrepen: vliegtuigreis en luchthaventaksen, verblijf in de Herberg MDSM te Oświęcim, geleide bezoeken aan de kampen, de seminars, het transport ter plaatse, ...

✓ Niet inbegrepen in de prijs: reisbijstandsverzekering, annulatiekosten, fooien voor de gidsen en de chauffeurs, paspoortkosten en persoonlijke uitgaven. ■

INSCHRIJVINGEN

_ Nathalie Peeters,
Tel.: +32 (0)2 512 79 98
Fax: +32 (0)2 512 58 84
nathalie.peeters@auschwitz.be

CONTACTINFORMATIE

VZW Auschwitz in Gedachtenis
- Stichting Auschwitz,
Huidevettersstraat 65, 1000 Brussel

Tel: 02/5127998
Fax: 02/5125884

info@auschwitz.be
www.auschwitz.be

Eindredactie: Henri Goldberg, Philippe Mesnard **Hoofredactie:** Fransiska Louwagie, Fabian Van Samang **Redactiesecretaris:** Frédéric Crahay **Redactiecomité Sporen van herinnering:** Dirk Lagast, Anita Hertogen, Frédéric Crahay, Sylvain Keuleers, Marjan Verplancke **Graficus:** Yann Collin (www.wakeupdesign.fr) **Drukker:** Hayez (www.hayez.be)

